



“ARDIÇ” SÖZCÜĞÜNE KÖKEN BİLİMSEL BİR YAKLAŞIM

An Etymological Approach to The Word “Ardıç”

Ertuğrul KAYA

Bağımsız Araştırmacı, Milli Eğitim Bakanlığı

ertugrulkaya.edu@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-4183-5357>

Cite As/Atıf: Kaya, E. (2025). An etymological approach to the word “Ardıç”, *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 13-24.

<https://doi.org/10.31463/aicusbed.1587019>

ISSN: 2149-3006

e-ISSN: 2149-4053

Makale Türü- <i>Article Type:</i>	Araştırma Makalesi- <i>Research Article</i>
Geliş Tarihi- <i>Received Date :</i>	17.11.2024
Kabul Tarihi- <i>Accepted Date :</i>	21.04.2025
SorumluYazar- <i>Correspondin Author:</i>	Ertuğrul KAYA
Sayfa Aralığı- <i>Page Range:</i>	13-24
Doi Numarası- <i>Doi Number:</i>	 https://doi.org/10.31463/aicusbed.1587019



<http://dergipark.gov.tr/aicusbed>

This article was checked by

 iThenticate



AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
Journal of Ağrı İbrahim Çeçen University Social Sciences Institute
AİCUSBED 11/1, 2025, 13-24



“ARDIÇ” SÖZCÜĞÜNE KÖKEN BİLİMSEL BİR YAKLAŞIM

An Etymological Approach to The Word “Ardıç”

Ertuğrul KAYA

Öz

Ardıç, Türk kültüründe ağaçlara verilen genel önemin bir parçası olarak saygı duyulan ve sevilen bir bitki türüdür. Göçebe kültürünün sürdürüldüğü bölgelerde belli bir yükseltide yetişen ardıç ağacının birleşik sözcük olarak adlandırıldığı düşüncesi bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Ardıç sözcüğünün ar/arı(ğ) (temiz) sözcüğüyle dıt (ağaç) sözcüğünün birleşmesiyle anlam kazandığı düşünülmektedir. Çalışmanın ardıç sözcüğüyle ilgili yapılmış az sayıdaki incelemeye katkı sunması ve sözcüğün tatmin edici olmayan anlamlandırmalarına yeni bir yaklaşım getirmesi umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ardıç, köken bilim, kültür, ağaç, Türk dili

Abstract

Ardıç (juniper) is a respected and loved species within the general importance given to trees in Turkish culture. The idea that the juniper tree growing at a certain height in regions where nomadic culture is maintained is called a compound word forms the basis of this study. It is thought that the word ardıç (juniper) gained its meaning as a result of the combination of the word ar/arı(ğ) (clean) and dıt (tree). It is hoped that the study will contribute to the few studies on the word ardıç (juniper) and bring a new approach to the unsatisfactory meanings of the word.

Key Words: Ardıç (juniper), etymology, culture, tree, Turkish language

Giriş

Ardıç, Türkçenin tarihi devirlerinden bugüne kadar hep ilgi gören bir ağaç olmuştur. Dayanaklı, temiz ve kullanışlı bir ağaç türü olduğu kadar iyileştirici etkisine de inanıldığı için şifacılıkta ve dinî törenlerde önemli bir yer tutmuştur. Özellikle Avrasya kültürleri içinde ardıç, ayrıcalıklı bir ağaç türü olarak saygı görmüştür.

Ardıç, Türk kültüründe gördüğü ilgiden dolayı tarihî lehçe ve şivelerde kullanım sahası geniş, farklı seslerle söylenen arkaik bir sözcük konumundadır. Sözcüğün gördüğü bu ilgiye ve kullanım alanının genişliğine rağmen kökeni ve anlamı bir ağaç türü olması dışında net değildir. Sözcükle ilgili yapılmış köken bilimsel çalışmalarda türemiş bir sözcük olduğu

düşüncesinden hareketle kök ve ek ayrımı yapılmıştır. Sözcüğün birleşik bir yapıya sahip olabileceği fikri bugüne kadar ele alınmış değildir. Arkaik sözcüklerin köken bilgisi çalışmaları her zaman için tartışmaya açıktır.

Modern dilbilim çalışmalarında gösterilenin gösterenle bağının *nedensiz* oluşu genel olarak kabul görmektedir. *Nedensizlik* köken bilimsel çalışmaları zorlayan bir ilkedir. Yansıma sözcüklerde taklide dayalı bir *nedenlilik* bulunduğu için sözcüğün anlamını yorumlamakta bu ilke öncelikli ve belirleyici olmaktadır. Türkçede de pek çok dilde olduğu gibi yansıma sözcüklerin anlamını yorumlamada güçlük çekilmemektedir. Dili kullananların yansıma sözcüğü nasıl işittikleri ve hangi seslerle söyleyişe aktardıklarını tespit etmek yeterli görülmektedir. Köken bilimsel çalışmalarda birincil derece *nedenlilik* gösteren yansıma sözcüklerden sonra ikilemeler ve birleşik sözcükler de ikincil derecede bir tür *nedenlilik* sergiledikleri için öncelikli olarak ele alınması gereken sözcüklerin belirlenmesinde yararlı olacaktır.

Ardıç sözcüğünün birleşik bir yapıya sahip olduğu düşüncesinin tartışmaya açılacağı bu çalışmada, sözcük üzerinde yapılmış az sayıdaki incelemeler değerlendirilerek sözcüğün köken bilimsel olarak anlamına yeni bir yaklaşım kazandırılması hedeflenmektedir.

Türkçe Sözlük'te *ardıç* sözcüğü, botanik kategorisinde bir isim olarak “Servigillerden, güzel kokulu yapraklarını kışın da dökmeyen, yuvarlak kara yemişleri ilaç olarak kullanılan bir ağaççık (*Juniperus*)” şeklinde tanımlanmıştır (TDK, 2005, s.116).

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Orman Genel Müdürlüğü'nün resmi internet sitesinde (OGM), editörlüğünü Prof. Dr. Ünal Akkemik'in yaptığı “Haftanın Ağacı” sayfasında yer alan “Ardıç” başlıklı yazıda şu ifadeler yer verilmiştir:

Ardıçlar, çoğunlukla dioik, ender olarak monoik, ağaç veya çalı formunda odunsu ve herdem yeşil bitkilerdir. Kabuk yaşlı fertlerde şeritler hâlinde boyuna çatlaklı, kırmızımtırak veya kahverengidir. Tomurcuklar J. Ddupacea hariç çıplaktır. Yapraklar iğne veya pul yaprak biçimindedir. İğne yapraklar sürgünlere üçlü cevrel, pul yapraklar ise çapraz karşılıklı olarak dizilir. İğne yapraklar sert ve diken gibi batıcıdır. İğne yaprakların üst yüzeyinde belirgin bir şekilde bir veya iki stoma çizgisi ve iletim demetlerinin altında bir reçine kanalı bulunur. Erkek çiçek kozalakcıkları sürgünlerde pulların koltuklarında yer alır, sürgüne oturmuş veya üzeri pullu bir sapı vardır. Her bir erkek çiçek kozalakçığı çok sayıda etamin pulundan oluşur. Her bir etamin 2-6 adet çiçek tozu torbası taşır.

Dişi çiçek kozalaklıları küre şeklinde olup ya pullu bir sap üzerinde ya da sürgünlerin ucunda yer alır. Dişi çiçekler karşılıklı veya çevrel dizilmiş 3-8 adet sivri uçlu puldan oluşur. Kozalaklar 1-2 veya 3 yılda olgunlaşır. Olgunlaşan kozalaklar etli ve üzüm sü yapıda olup hiçbir zaman açılmazlar. Kozalaklar 1-12 adet tohum taşırlar. Tohumlar küçük, kanatsız, yuvarlak ya da yumurta biçimindedir, bazı taksonlarda reçine bezeleri bulunur (URL 1).

Ağaç, Türk kültüründe kutsal kabul edilen maddi unsurlardandır. Mitolojide hayat ağacı kültü olarak değer kazanırken dinî literatürde yasak ağaç olarak da karşılaşılır. Ağaç tüm bu yönleriyle hep bir ilksel oluşu çağrıştırır. Yenilenmesi ve kalıcı oluşuyla da sonsuzluğu simgeler. Günlük yaşamda hem türlü malzemenin yapımında kullanılmasıyla hem de tedavi edici özelliklerinden dolayı ilaç olarak kullanımıyla öne çıkar.

Kültürler içinde yaşlı, ulu ağaçlara özel bir önem verilerek âdeta doğal bir anıt gözüyle bakılır, saygı duyulur. Bu tür ağaçlar ya hiç kesilmez ya da kesmekten çekinilir. Bu nedenle ağaç, ilksel oluşun simgesi olduğu kadar sonsuzluğun da simgesi durumundadır.

“Ağaç, farklı uygarlıkların anlatılarında ‘Dünya ağacı’, ‘Hayat Ağacı’ şeklinde geçmektedir. Bu kültür içinde hem genel hem de özel olarak nitelendirilecek ortak anlatıların bulunmasının yanı sıra spesifik olarak Türk mitolojisinde, kültürün, Türk kozmogoni ve kozmolojisinin, Erlik Han’ın hakim olduğu yeraltı dünyasının, zaman ve evren algısının, Tanrı’ya kurban sunumlarında yapılan spiritüel yolculukların mihenk taşı olmakta, dolayısıyla ilk yaratılışta var olduğuna inanılan su iyesinden sonra Türk mitolojisinin adeta başlangıç noktası olarak nitelendirilebilmektedir” (Sayılır, 2021, s. 189).

Ardıç, Türk kültüründe ağaçlara verilen genel önemin ve saygının içinde üst sıralarda yer alan bir ağaç türüdür. Ardıç, belirli yükseltilerde ardıç kuşu aracılığıyla doğal bir yayılıma sahiptir. Ardıç, küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin yapıldığı bölgelerin yaygın ağaç türleri arasındadır. Hayvancılık sebebiyle göçebe kültürün sürdürüldüğü bölgelerin yaygın ağaç türlerinden biri olmasıyla ardıç, tarihteki saygın yerini korumaktadır. Kokusunun rahatsız edici olmaması, sağlık için yararlarının bulunduğu inanılmasından dolayı ardıç, temiz bir ağaç türü olarak kabul görmüştür. Şaman kültürünün yaygın olduğu devirlerde ve yerlerde, kötü ruhlardan korunmak, arınmak amaçlarıyla çeşitli ritüellerde kullanılmıştır. Kozmetikte, ilaç sanayisinde, içki yapımında kullanılmasının yanında ardıç, kırsal yerleşim alanlarında dayanıklı bir yapı malzemesi olarak da işlevsel görmeye devam etmektedir.

Sözcüğün Türkçedeki kökeni konusunda yeterli düzeyde araştırma yoktur. Sözcüğün çeşitli Türk lehçe ve şivelerinde farklı söyleyişlerle geçtiği bilinmektedir.

Gülensoy, “ardıç” maddesini; ‘Bir tür ağaç’ şeklinde açıkladıktan sonra sözcüğün =*artuç* (Uyg.; Alt. Gr. 295 b; DLT) ve *artıç* (Arat, ETŞ, 337, n.8) şeklindeki sözcüğü >art-(I)ç biçiminde yorumlar. Gülensoy, sözcüğün ağızlarda; *arduç*, *ardunç* (DS.I, 307); *ardışlıh*, *ardoşluk* (Erz./EİA., 26); *ardıç* (Keban-El./DAO, 46) biçiminde kullanıldığını belirtir. Çeşitli lehçe ve şivelerde ise; ARDU(/I/O)[N]Ç(/Ş) ses farklılıklarıyla *artuş* (Tel., Soy.); *artış* (DTü); *arduç* (Çağ.); *urdeş* (Çuv.); *urtteş* olarak geçtiğini gösterir. Gülensoy, ardıç sözcüğünü Doerfer’in art-uç yorumuna benzer olarak art-(I)ç şeklinde yorumlar (Gülensoy, 2007, s. 75-76).

Eren, ardıcı ‘güzel kokulu yapraklarını kışın da dökmeyen, yuvarlak kara yemişleri ilaç olarak kullanılan bir ağaçcık (Juniperus)’ şeklinde tanımlamış ve sözcüğün Eski Türkçeden başlayarak geçtiğini, Orta Türkçede *artuç* biçiminde kullanıldığını belirtmiştir. Eren, çağdaş diyalektlerde *ardıç* yerine *arça* biçiminin yaygın kullanıldığını da dikkat çeker (Tkm. *arça* – Kzk. *arşa* – KKlp. *arşa* – Krg. *arça* – Özb. *arça* – Alt. *arçın* – Kuğ. *arcın* – Yak. *arçı*) ve tüm bu *arça* biçimli kullanımların Moğalcadan geçmiş olduğu görüşünü aktarır. Eren, Sevortyan’ın (ESTJa 1974, ss.173-174) *ardıç*’ı Farsça *ardic* ve *ardac* biçimleriyle karşılaştırdığını da söyler (Eren, 1999, s.15).

Eren, Ramstedt’in *arça*’yı Moğalca gösterdiği görüşüne atıfla, Doerfer’in (TMEN, 448) bu görüşü kısmen doğrulayan Moğol halk geleneklerinden söz etmiş olsa da bu teze karşı çıktığını belirtmiştir. Eren, Doerfer’in (TMEN 448) konuyla ilgili geniş özetini ve kendi yorumunu şu şekilde verir:

arı- ‘reinigen’ kökünden yola çıkıldığında *arça*, *artuç* vb. biçimlerine varılamaz. Türkçede fiil köklerinden isim türevleri yapımında kullanılan *-ça* ekinin geçmediğini belirten Doerfer, Türkçe *arı-* kökünden yola çıkılarak *artuç* ‘das wuchernde Gewächs’ türevinin elde edilebileceğini ortaya koymuştur. Ona göre, *artu-çak* küçültmesi yoluyla *art’çak* > (orta hece düşmesiyle) *artçak* > *arçak* biçimi ortaya çıkmıştır. *Arça* biçimi *arçak*’tan kalan yeni bir türevdir. Halk geleneğinde belli bir rol oynamış olan bu sözün tabulaştırılması da doğaldır. O açıdan *artuç*’tan ses kurallarına uyan değişiklikler beklenemez. Paralel biçimlerin çokluğu bu teze tanık olarak gösterilebilir. Ancak, *arça*’nın Türk diyalektlerinde ilk olarak Moğol çağından sonra geçtiği de göz ardı edilemez. Buna göre, bu sözün köken bakımından Moğolca olması

da olanaksız değildir. buna karşılık *artuç* (>*ardıç*) Türkçe bir türevidir. Doerfer’e göre, *arça*’nın *artaç* ile birleştirilip birleştirilemeyeceği açık bir sorun olarak kalıyor (Eren, 1999, s. 16).

Clauson, *artuç*’u (?*arduç*) ‘the juniper tree’ (ardıç ağacı) için kullanılan genel bir terim şeklinde tanımlar. Sözcüğün modern dillerde büyük ölçüde yerini Moğolca eşanlamlısı *arça*’nın aldığını söyler. Buna karşılık sözcüğün yerini koruduğu yerleri ve söyleniş şekillerini şöyle örnekler: “NE Tel. *artış*; Tuv. SE Türki *ardaç*; SC Khokand *artış*; NW Kar. K. *ardıç*; Kaz. *artış*; SW Az., Osm. *ardıç/ardı*; Uyg. *artuç*” (Clauson, 1972, s. 204).

Tietze, *ardıç* maddesinde ‘ağaç ismi’ şeklinde kısa bir açıklamayla yetinmiş ve sözcüğün Eski Türkçe *artuç*’tan geldiğini (Clauson, 1972, s. 204) referansıya vermiştir (Tietze, 2016, s. 425).

Caferoğlu, *artuç* maddesinde sözcüğü; “Ardıç. ‘Juniperus communis’: TT.I.14, 165; H.II.30, 177” şeklinde herhangi bir köken bilgisi vermeden kısaca açıklayarak sözcüğün Eski Uyğurcadaki kullanımı hakkında bilgi vermiştir (Caferoğlu, 2011, s. 21).

Toparlı vd., ‘ardıç ağacı’ anlamını *arduk* maddesinde verirler. Sözcüğün İH’de (El-İdrak Haşiyesi) geçtiğini belirtirler (Toparlı vd., 2007, s. 10).

Eyuboğlu, *ardıç* sözcüğünün Moğalca *artsa*, *arça*, *agharça*(ardıç ağacı)’dan *artuç*, *artış/ardıç* şekline geçtiğini söyler ve Anadolu Türkçesine Asya Türkçesinden geçtiğini belirtir. Eyuboğlu, sözcüğe Hint-Germen dillerinde *ardhos* denildiğine göre sözcük Moğalcaya Sanskritçeden geçmiştir, çıkarımını yapar (Eyuboğlu, 2004, s. 36).

Eyuboğlu, *arça* sözcüğünün kökenini Moğalcaya dayandırırken *arca* ‘çam ağacı, tahta kutu’ anlamı verdiği bağımsız başka bir maddeyi Türkçe olarak gösterir. *Arca*’nın Anadolu Türkçesine Azeri ağzıyla Çağatay ağzından geçtiğini, Anadolu halk ağzında *arınmış* (temizlenmiş) sözcüğüyle birleşerek ‘içine kapalı, kimseye açılmayan, temiz, doğru kimse, kapalı kutu, saklı nesne’ anlamlarına geldiğini ifade eder (Eyuboğlu, 2004, s.36). Moğolca gösterilen *arça* ile Türkçe gösterilen *arca* sözcüklerinin ses ve anlam benzerliği dikkat çekicidir.

Teleüt ağzında *ardıç* sözcüğünün *arçın* olarak geçtiği gösterilir (Ryumina-Sırkaşeva, L. T. ve Kuçığaşeva, N. A., 2000, s. 7).

Gürsoy-Naskali & Duranlı, *ardıç* sözcüğünün Altaycada *artış* şeklinde geçtiğini gösterirler. *Tuu artıji*’ni ise ‘dağ ardıcı (yabanî ardıç)’

olarak tanımlayarak sözcüğü Moğalca *arçın* ile denk gösterirler (Gürsoy-Naskali & Duranlı, 1999, s. 29).

İsayev, Altay dillerinde sözcüğün *ardış*, *ardıç*, *urca* ve *arça* biçimlerinde geçtiğini belirterek, *ardıç* sözcüğünü Eski Türkçe arıt- “temizlemek”; arı- “temiz olmak” eyleminden türemiş *arça* sözcüğüne bağlayan etimologların şüpheye düşmelerinin gerektiğini vurgular. *Ardıç* bitkisinin doğal olarak arınma törenlerinde Çuvaşlar tarafından kullanıldığı kadar Avrasya’nın farklı halkları tarafında da kullanıldığına dikkat çekilir (İsayev, 2011/2013, s. 433).

“Ruslarda, Fin-Ugorlarda ve farklı Türk halklarında ardıçla tütsüleme, reçine ile tütsülemeye de uygunluk gösteren Hristiyanlığın dini töreniyle anlam kazanmıştır. Eğer bütün Avrasya dillerinde bundan ortaya çıkmış ise ardıç ‘temiz ol-’ anlamındaki fiilden ya da ‘temiz’ sıfatından türemiş olmalıdır. Ancak böyle değildir, demek ki bu kelimenin etimolojisini tespit etme çalışmaları başka bir mecraya çekilmelidir” (İsayev, 2011/2013, s. 433-434).

İsayev (2011/2013), *ardıç* sözcüğünün kökünde E. V. Sevortyan’ın [1974] da gösterdiği gibi “ağaç” anlamlı bir kökün (op/yp [or/ur]) tıpkı orman sözcüğünde korunduğu gibi korunduğunu savunur. Buradan Çuvaşçadaki *urca-orça* ve Türk şivelerindeki *arça*’nın ‘ardıç’ ağaç anlamlı “r”li gruba dahil olduğunu söyler. Önce *arça/urca/orça* sözcüklerinin biçimlendiğini daha sonra ise halk etimolojisi etkisiyle *ardıç/artıç* ve Çuvaşça *urtış* sözcüğünün ortaya çıkmış olduğu görüşünü ileri sürer (İsayev, 2011/2013, s. 434).

İsayev’in (2011/2013) çalışması, *ardıç* sözcüğü üzerine yapılmış az sayıdaki kapsamlı incelemelerin önde gelenlerindendir. Sözcüğün farklı Türk şivelerindeki ve genel olarak Avrasya’daki kullanımı hakkında önemli bilgiler içermektedir. Ancak İsayev’in, “ardıç” sözcüğünün kök anlamını pek çok etimoloğun arıt- “temizlemek” fiiline ya da arı(g) “temiz” sıfatına bağladığı yerde “orman” sözcüğünde korunduğunu kanıt gösterdiği or/ur şeklinde ağaç anlamlı bir sözcüğe bağlaması ve ardıç sözcüğünün şimdiki şekliyle kullanımını sadece halk etimolojisinin etkisine dayandırması tatmin edici bir açıklama olarak görülmemektedir.

Ardıç sözcüğünün etimolojik anlamlandırılmasında, “temiz” anlamındaki ar/arı(ğ) sözcüğünün birinci unsur olduğu ve *dıt* “ağaç/güzel kokulu ağaç” anlamındaki ikinci bir sözcükle birleşerek (ar + dıT/Ş/Ç) ardıç “temiz, şifalı ağaç” biçimine geçtiği ve sözcüğü bu şekilde anlamlandırmanın doğru olacağı ileri sürülmektedir.

Türkiye’nin güney illerinde (örneğin Mersin) *ardıç* ağacına benzer servigillerden türev bir ağaç türüne *andız* denmektedir. Clauson, *anđuz*’u ‘Tıbbi bir çalı’, *Inula helenium*(*Hint sümbülü*) olarak tanımlar ve “Kuzeybatıda Nogay, Güneybatıda Osmanlı, Türkmen ve muhtemelen başka yerlerde de” ilavesiyle sözcüğün yaşadığı diyalektleri gösterir. Clauson, Hakasçada *anđuz* biçiminde kullanılan sözcüğün ‘atlarda mide tedavisinde kullanmak için kazılan *yunbaş* bitkisinin kökü, *Hint sümbülü*’ anlamında kullanıldığını; Çağatayçada *anduz* biçiminde ilaç olarak kullanılan *Şam zencefili* (Syrian ginger) anlamında olduğunu; Osmanlı Türkçesinde ise *andız/anduz* biçiminde ‘Hint sümbülü (elecampane)’ anlamında kullanılırken daha sonraları *ardıç ağacı*’nın alternatifi olarak *anduz ağacı* biçiminde *cypress* ve *juniper* (selvi ve ardıç) sözcüklerinin çevirilerinde kullanıldığını söyler (Clauson, 1972, s. 178).

Eren, Anadolu ağızlarında *ardıç* yanında *andız* (= anduz) adının da geçtiğini söyler. Eren, ağızların bir bölümünde (özellikle Akdeniz ağızlarında) *andız*’ın ‘servi (ağacı)’ anlamını aldığını belirtir, Kıbrıs ağızında da *andız*’ın ‘servi ağacı’ anlamında geçtiğini ilave eder (Eren, 1999, s. 16).

Tietze, *andız/andızotu* maddesinde ‘*Inula helenium*’ açıklamasıyla yetinerek sözcüğün Eski Türkçede *anđuz* şeklinde geçtiğini (Clauson, 1972, s. 178) referansıya verir (Tietze, 2016, s. 393).

Ardıç sözcüğünün benzer anlamıyla kullanılan *andız*’ın yapısında da birleşik unsur izleri düşünülebilir. An(η) + dıZ(T?) biçiminde ele alınabilecek sözcüğün ikinci kısmında *dıt* benzerliği dikkat çekicidir.

Ölmez, *dıt* (ağaç) sözcüğünün şu Tuva atasözünde (TUVA_I_55; TUVA_II_233) geçtiğini gösterir: */Dılıñ-bile dıt ujurba, Aksıñ-bile aal köjürbe./* ‘Dilinle ağaç kesme, ağzınla oba göçürme’. Ölmez, atasözünde geçen *dıt* ‘karaçam ağacı’ sözcüğü ile ilgili şu ilave açıklamayı yapar: “Tuva coğrafyasında *dıt* en yaygın ağaç türlerinden birisi olduğu için atasözünde ıyaş ‘ağaç’ yerine *dıt* kullanılmış, bu sebeple de çeviride ‘karaçam ağacı’ yerine ‘ağaç’ kullanıldı” (Ölmez, 2009, s. 105).

Ryumina-Sırkaşeva, L. T. ve Kuçigaşeva, N. A. (2000, s. 29), Teleüt Ağızında *d’ış* sözcüğünün “orman, tayga ormanı”; *d’ıt* sözcüğünün “koku”; *tıt* sözcüğünün de (2000, s.113) “melez ağacı” anlamına geldiğini söylerler.

Çetin (2017, s. 503), Altun Yaruk (Sekizinci Kitap)’ta *yıd* (I) sözcüğünün “koku, güzel koku” [xiāng] anlamında geçtiğini belirtir. Sözcük aynı anlamlı *yıpar* ile birlikte de kullanılmaktadır. Sözcüğün d>y değişimine uğradığı düşünülürse *dıt* ile “güzel kokulu ağaç” anlamında birleştiği görülür.

Benzer şekilde Ryumina-Sırkaşeva, L. T. ve Kuçigaşeva, N. A. (2000, s. 28), *d'ıl* sözcüğünü “yıl” anlamında vermişlerdir.

Ergin (1998, s. 122), Orhun abidelerinde geçen *yış* sözcüğünü “orman, ormanlık dağ” anlamında açıklamıştır. Bu sözcüğün ses değişimi sonucunda, Teleüt ağzındaki *d'ıř* “orman, tayga ormanı” ile aynı sözcük olduğu bellidir.

Clauson, isim yapım eklerinde isimden isim yapan ekleri açıkladığı bölümde işlevi belirsiz bir -dıç/-diç ekine yer verir ve sa:ğ (samimi) > sağdıç (yakın arkadaş) örneğini verir; ekin çok nadir görüldüğünü ve üretken olmadığını belirtir (Clauson, 2017, s. 125).

Ardıç sözcüğünü genel kabul gören ar/arı(ğ) “temiz” sıfatına, Clauson’un değindiği -dıç/-diç addan ad yapım ekini ekleyerek “ardıç” sözcüğüne “temiz olan, temizlikte eş olan” anlamlarıyla kolayca ulaşmak mümkün olsa da belirtildiği gibi işlevi belirsiz ve üretkenliği neredeyse olmayan bir ek sözcüğün anlamlandırılmasında yetersiz ve temelsiz kalacaktır.

Ardıç sözcüğünün birleşik bir yapıya sahip olduğu tezi savunularak birleşik sözcüğün ikinci kısmındaki tıt/dıt/dış/(yıd/yış) biçimlerinde benzer anlamdaki sözcüğün birleşme sırasında son seste yer alan /t/,/d/,/ř/'nin değişime uğrayarak /ç/ sesine geçtiği düşünülmektedir. *Sütlü aş* sözcüğünün >sütlaç biçimine geçerken gerçekleşen süreksizleşmenin benzerinin (ardıt/ardış >ardıç) biçiminde bu sözcükte de gerçekleştiği görülmektedir. Tietze (2016, s. 383)'nin *anaçko/aneşko* ‘anneciğim’ maddesinde; “Slav dillerinden alınan -ka küçültme eki bulunan akrabalık terimlerin, hitap ederken vocativus (ünleme) hâline geçer (-ko) ve çok defa duygulu, okşayıcı bir ton alır” ifadesi yer alır. Bu sözcükte de /ř/ ve /ç/ seslerinin birbirinin yerine kullanılabildiği görülmektedir. Toparlı vd. (2007, s. 14), *aş (II)* maddesini ‘aç, tok olmayan’ manasında vererek TZ’yi (*Et-Tuhfetü’z-Zekiyye Fi’l-Lügati’t-Türkîyye*) kaynak gösterir. *Aş* sözcüğünün son sesi /ř/'nin /ç/ ile denk kullanıldığına bir örnektir. Toparlı vd. (2007, s.26), TZ’de geçen *beçik* (beşik), *beçinci* (beşinci) sözcüklerinde /ř/ ve /ç/ seslerinin denk kullanımını örneklerler. Son seste yer alan /ç/ sesinin geçmiş devirlerde /ř/ şeklinde geçtiğini gösteren bir başka örnek *çebiç* sözcüğüdür. Türkiye Türkçesinde halk ağzında *çebiç* şeklinde kullanılan sözcük Türkçe Sözlük’te ‘bir yaşındaki keçi yavrusu’ şeklinde tanımlanmıştır (TDK, 2005, s. 405). Güner, sözcüğün en eski şeklinin *Dîvânü Lügati’t-Türk*’te *çepiş* ‘altı aylık keçi yavrusu’ biçiminde geçtiğini söyler ve *çepiş*~ *çepiç* sözcüğünün XI. yüzyıldan başlamak üzere Türkçenin tarihî metinlerinde tespit edilebildiğini belirtir. Güner, sözcüğün Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçelerinde görülen farklı

biçimlerin tamamen Türkçe ses kuralları çerçevesinde; ç(>c)e(>i)p(>b,m)iş(>ç) şeklinde oluştuğunu gösterir. Sözcüğün en eski biçiminin *çapış* olduğunu ve (>çap- ‘koşmak, hızla hareket etmek’ (1)ş+) şeklinde Türkçe kurallar çerçevesinde değişerek ortaya çıktığını ileri sürer (Güner, 2011, s. 35-42).

Ardıç sözcüğünün şimdiki söyleyişine geçmeden önce Çuvaşçadaki *urtış* kullanımına benzer olarak önce *artış/ardış* biçiminde bir söyleyişe sahip olduğu daha sonra son seste yer alan akıcı /ş/ sesinin /ç/ sesi ile süreksiz biçime sokulduğu ve *artıç/ardıç* biçimini aldığı düşünülmektedir.

Sonuç

Ardıç sözcüğünün birleşik bir sözcük olduğu düşünülmekte ve sözcüğün birinci kısmının ar/arı(ğ) “temiz” anlamlı bir sıfat olduğu, ikinci kısmının da (dıt/dış/dıç) “ağaç, güzel kokulu ağaç, orman” anlamlarında bir ad olduğu ileri sürülmektedir.

Birleşik sözcüğün ikinci kısmında yer alan *dıt* (tıt/dış/yış) sözcüğünün kullanım sahasının genişliği, arkaik oluşu gibi türlü sebeplerle t(d); d(y) ses değişimlerine uğradığı düşünülmektedir. Sözcüğün anlamlandırılmasında üzerinde durulması gereken asıl unsur birleşik sözcüğün ikinci kısmını oluşturan *dıt* ‘güzel kokulu ağaç’ adıdır. Sözcüğün tıt/dıt/dış/(yıd/yış) ve benzeri biçimindeki kullanımları ve küçük anlam farklılıkları sözcüğün eskicil (arkaik) oluşuyla değerlendirilmelidir. Sözcüğün geniş bir coğrafyada kullanıldığı düşünüldüğünde temel anlamın yine de korunduğu ancak söyleyişte ses farklılıkların çok olduğu görülmektedir.

Ar/arı(ğ) sözcüğü ile birleşen tıt/dıt/dış sözcüğü *artış/ardış* ‘temiz, güzel kokulu ağaç’ biçimindeki sesletimlerden sonra son seste yer alan /ş/ akıcı ünsüzünün /ç/ süreksiz ünsüzüyle değişmesi sonucunda *ardıç* biçimine geçtiği tartışmaya sunulmaktadır.

Ardıç sözcüğü üzerinde yapılan bu köken bilimsel yaklaşımla, yaygın kullanıma sahip farklı söyleyiş özellikleri gösteren fakat kökeni ve anlamı konusunda yeterince netlik bulunmayan Türkçe arkaik sözcüklerin incelenmesinde birleşik yapıda olup olmadığının öncelikli olarak ele alınmasının gereği ve önemi de vurgulanmaktadır.

Araştırmanın Etik Yönü

Yapılan çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın

Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbirini gerçekleştirilmemiştir. Araştırma, etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasındadır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Bu çalışmada, sonuçları veya yorumları etkileyebilecek herhangi bir maddi veya diğer asli çıkar çatışması olmadığı yazar tarafından beyan edilmiştir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmanın tüm aşamaları yazar tarafından tasarlanmış ve hazırlanmıştır.

Kaynakça

- Caferoğlu, A. (2011). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü* (2. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford: Oxford University Press, Clarendon Press.
- Clauson, G. (2017). *Türkçe-Moğolca çalışmaları* (F. Kömürcü, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çetin, E. (2017). *Altun Yaruk Sekizinci Kitap*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Ergin, M. (1998). *Orhun Abideleri* (22. baskı). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Eyuboğlu, İ. Z. (2004). *Türk dilinin etimoloji sözlüğü*. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güner, G. (2011). Dîvânü Lügati't-Türk'te geçen çepiş 'altı aylık keçi yavrusu' kelimesinin yapısı üzerine düşünceler. *Türkbilig*, 22, 35–42.
- Gürsoy-Naskali, E., & Duranlı, M. (Haz.). (1999). *Altayca-Türkçe sözlük: N. A. Baskakov ile T. M. Toşçakova'nın Oyrotsko-Russkiy Slovar'ından genişletilmiş*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İsayev, Y. N. (2013). Çuvaşçada ve bazı Türk şivelerinde 'ardıç' kelimesinin mitolojik anlamı ve etimolojisi (B. Bayram, Çev.). *Türk Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, (2), 432–435. (Orijinal çalışma 2011 yılında yayımlanmıştır)

- Ölmez, M. (2009). Tuva atasözlerinden seçmeler. *Sibirya İncelemeleri*, 4(1), 51–128.
- Ryumina-Sırkaşeva, L. T., & Kuçığaşeva, N. A. (2000). *Teleüt ağzı sözlüğü* (H. Ş. Akalın & C. Turgunbayev, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sayılır, Ş. B. (2021). Türklerin ağaç ile mitolojik ve tarihi bağları üzerine bir değerlendirme. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3(6), 187–198. <https://doi.org/10.53718/gttad.940879>
- Tietze, A. (2016). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugati* (Cilt 1: A–B). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, Ses Reklam Matbaacılık.
- Toparlı, R., Vural, H., & Karaatlı, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2005). *Türkçe sözlük* (10. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Diğer Kaynaklar

URL-1: OGM (Orman Genel Müdürlüğü) <https://www.ogm.gov.tr/tr/yararli-bilgiler/haftanin-agaci/ardic> (Erişim Tarihi: 11/06/2024)

An Etymological Approach to The Word “Ardıç”

Extended Abstract

Ardıç (juniper) a respected and loved species within the general importance given to trees in Turkish culture. The idea that the juniper tree growing at a certain height in regions where nomadic culture is maintained is called a compound word forms the basis of this study. It is thought that the word juniper gained its meaning as a result of the combination of the word ar/arı(ğ) (clean) and dıt (tree). It is hoped that the study will contribute to the few studies on the word juniper and bring a new perspective to its inadequate meanings.

Tree is one of the material elements considered sacred in Turkish culture. While it gains value as the tree of life cult in mythology, it appears as the forbidden tree in religious literature. With all these aspects, the tree always symbolizes a primordial being. It stands out in daily life both for its use in the production of various materials and for its therapeutic properties.

Old, grand trees are given special importance and are treated with respect as if they were natural monuments. Such trees are either not cut at all or are avoided. For this reason, it is the symbol of primordial formation as well as the symbol of permanence.

İsayev's work is one of the leading studies among the few comprehensive studies on the word juniper. It contains valuable information about the use of the word in different Turkish dialects and in Eurasia in general. Unfortunately, where many etymologists attribute the root meaning of the word juniper to the verb arıt- "to clean" or to the adjective ar/arı(ğ) "clean", they attribute it to a word meaning tree in the form of or/ur, which proves that it is preserved in the word forest, and the use of the word

juniper in its current form is influenced by folk etymology. The connection is not satisfactory in our opinion.

In the etymological meaning of the word juniper, the word ar/arı(ğ) meaning "clean" is primary and by combining with the word dıt meaning "tree/fragrant tree" (ar + dıT/Ş/Ç) it became juniper "clean, healing tree" and the word We argue that it would be correct to interpret it this way.

Although it is possible to easily reach the word "ardıç" with the meaning of "clean, equal in cleanliness" by adding the noun suffix -dıç/-dıç, mentioned by Clauson, to the generally accepted adjective ar/arı(ğ) "clean", as stated above An additional word whose function is unclear and almost unproductive will be inadequate and unfounded in the meaning of the word.

Arguing that the word juniper has a compound structure, we argue that in the forms of tıt/dıt/dış/ (yıd/yış) in the second part of the compound word, /t/, /d/, /ş/ in the final sound of the word with a similar meaning changes during the combination and becomes /ç/. We think it has passed. It is seen that the same discontinuity that occurred when the word "sütlü aş" changed to the form > sütlaç(rice pudding), also occurs in this word in the form (ardıt/ardış > ardıç). It is understood that before the word was changed to juniper in today's usage, it was pronounced in the form of increment/consecutive, similar to the use of urtiş in Chuvash, and then the fluent /ş/ sound in the last sound was eliminated and it was put into the discontinuous form with the sound /ç/ and it took the form of artış/ardış.

We think that the word juniper is a compound word, and we argue that the first word ar/arı(ğ) is unquestionably an adjective meaning "clean", and the second part is a noun meaning "tree, fragrant tree, forest".

The word dıt (tıt/dış/yış) in the second part of the compound word is used as t(d) for various reasons; It is clear that d(y) has undergone sound changes. The main element that should be emphasized in the meaning of the word is the second part of the compound word. We can attribute the use of the word in the form of tıt/dıt/dış/(yıd/yış) and the small differences in meaning to the archaic nature of the word. Considering that the word is used in a wide geography, it is seen that the basic meaning is still preserved but there are natural differences in pronunciation.

The word tıt/dıt/dış, combined with the word ar/arı(ğ), took the form of juniper, whose meaning is given in the botany category in the Turkish Dictionary, as a result of the change of the fluent consonant /ş/ in the final sound with the discontinuous consonant /ç/ after the pronunciations in the form of artış/ardış.